

אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם: לֹא תַעֲשׂוּן אֵתִי אֱלֹהֵי כֶסֶף וְאֱלֹהֵי זָהָב לֹא תַעֲשׂוּן לָכֶם: (שמות כ יט-כ).¹

בראשית רבה פרשה ע סימן ט – אחרי השבת האבן למקומה

ר' יוחנן פתר לה בסיני: "וירא והנה באר בשדה" - זה סיני, "והנה שם שלשה עדרי צאן" - כהנים לוויים וישראלים, "כי מן הבאר ההיא ישקו העדרים" - שמשם שמעו עשרת הדיברות, "והאבן גדולה על פי הבאר" - זו שכינה, "ונאספו שמה כל העדרים" - ר' שמעון בן יהודה איש כפר עכו משום ר' שמעון: שאילו היו שם ישראל חסרים עוד אחד, לא היו מקבלים את התורה, "וגללו את האבן" - שמשם שמעו עשרת הדיברות, "והשיבו את האבן למקומה" - "אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם" (שמות כ יח).²

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו מסכתא דבחדש תחילת פרשה י – לא תעשון אותי או אתי

"לא תעשון אותי" - רבי ישמעאל אומר: לא תעשון דמות שמשי המשמשין לפני במרום. לא דמות מלאכים ולא דמות אופנים ולא דמות כרובים.³ ר' נתן אומר: לא תעשון אותי, שלא תאמר: עושה אני לו כמין דמות ואשתחוה לו, תלמוד לומר: לא תעשון אותי. וכתוב: "ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה".⁴ רבי עקיבא אומר: "לא תעשון אותי" - שלא תנהגו בי כדרך שאחרים מנהגין ביראותיה. שכשהטובה באה עליהם הם מכבדין את אלהיהם... וכשהפורענות באה עליהן הם מקללין את אלהיהם.⁵

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק כ – כל תבנית אפשרית

"לא תעשה לך פסל וכל תמונה" - שמא תאמר: אעשה צורה ואעבוד אותה, תלמוד לומר: "לא תעשה". יכול צורת אדם? תלמוד לומר: "תבנית זכר או נקבה" (דברים ד טז). יכול צורת אבן? תלמוד לומר: "ואבן משכית לא תתנו בארצכם" (ויקרא כו א). יכול צורת עץ? תלמוד לומר: "לא תטע לך אשרה כל עץ" (דברים טז כא). יכול צורת דג? תלמוד לומר: "תבנית כל דגה" (דברים ד יח). יכול צורת עוף? תלמוד לומר: "אשר תעוף בשמים" (שם יז). יכול צורת בהמה? תלמוד לומר: "תבנית כל בהמה" (שם). יכול צורת מלאכים? תלמוד לומר: "אשר בשמים

¹ זה עתה הסתיים מעמד הר סיני בו צוו בני ישראל "לא תעשה לך פסל וכל תמונה" וכבר חוזר הכתוב ואומר: "לא תעשון אתי אלוהי כסף ואלוהי זהב". מה מוסיף ציווי זה שלא שמענו כבר בעשרת הדיברות? מה באה פרשה זו ללמדנו? ראה מדרש הגדול סימן כ הפותח את פירושו לפרשתנו כך: "אלוהי כסף ואלוהי זהב - למה אני צריך? והלוא כבר נאמר: לא תעשה לך פסל וכל תמונה". ראה שם את התשובות שהוא נותן. רובן, מקורן במדרשים קדומים יותר כמו המכילתא והגמרא שנביא להלן. (המדרש הגדול הוא ליקוט מדרשים, שהיה מקובל בעיקר אצל יהודי תימן וחובר ע"י רבי יעקב (דוד?) העדני במאה ה-14). ראה סקירה באתר מחלקי המים.

² מדרש סימבולי זה על האבן שגלל יעקב מעל פי הבאר בבואו לחרן (ראה בבראשית רבה שם כל הסמלים האחרים) מפריד בברור בין פסוקים יט ו-כ שהבאנו לעיל. פסוק יט סוגר את מעמד עשרת הדיברות וההתגלות בסיני והתקיים: "והשיבו את האבן למקומה". ואילו פסוק כ פותח ענין חדש: את הציווי הראשון שלאחר מעמד הר סיני. למה דווקא ציווי זה? ושוב כאמור לעיל: מה תוספת יש באיסור "לא תעשון אתי אלהי כסף ואלוהי זהב" שלא שמענו כבר בדיבר השני: "לא תעשה לך פסל וכל תמונה"? ואיך אגב, מתקשר כל זה לפסוק הבא: "מִזְבַּח אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִי וְזִבְחָתָ עָלָיו אֶת עֲלֹתֶיךָ וְאֶת שְׁלֵמֶיךָ אֶת צֹאנְךָ וְאֶת בְּקָרְךָ בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֲזַכֵּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבְרַכְתִּיךָ"? מה רוצה כאן התורה ללמדנו?

³ תשובת ר' ישמעאל לשאלתנו היא שהציווי בעשרת הדיברות: "לא תעשה לך פסל וכל תמונה" מדבר בעבודה זרה ממש. כאן יש איסור נוסף של עשיית צורות ודמויות שגם אם הן באות לפאר ולרומם את הקב"ה באמצעות שמשי למעלה (כוכבים) או שמשי למטה (חיות ובני אדם), הן אסורות. ראה רמב"ם הלכות עבודת כוכבים פרק א הלכה א: "בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה, וזו היתה טעותם, אמרו הואיל והאלהים ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד והם שמשים המשמשים לפניו ראויין הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד, וזהו רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבודו, כמו שהמלך רוצה לכבד העומדים לפניו וזהו כבודו של מלך". במעמד הר סיני, חשוב מאד לא לחזור על שגיאות הדורות הראשונים, מה גם שבמצרים בני ישראל עצמם "חזרו ללמוד מעשיהן ולעבוד כוכבים כמותן חוץ משבט לוי... וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחוזרין בני יעקב לטעות העולם ותעיותן", כלשון הרמב"ם בהמשך דבריו שם.

⁴ שיטת ר' נתן טעונה הסבר, בפרט האם הוא נוטה לשיטת ר' ישמעאל או לשיטת ר' עקיבא להלן. לכאורה, מהמילים: "לא תעשון אותי", "עושה אני לו כמין דמות", נראה שר' נתן מחדד את שיטת ר' ישמעאל ומגביל אותה לעשיית "דמות ה'", לא דמות שמש, אלא דמות "אותי". ואם כך, הריהו מקל ואולי יתיר דמויות אחרות. כך אכן משתמע בגמרא עבודה זרה וראש השנה (להלן).

⁵ ר' עקיבא דורש את הפסוק שלנו על דרך חינוכית \ מוסרית ואיננו נדרש כלל לדיני עבודה זרה ונגררותיה, לתוספת איסור של "דמות שמשי" או "כמין דמות ואשתחוה לו", כפי שדורשים ר' ישמעאל ור' נתן. מדוע? האם משום שאין הוא סבור שצריך פסוק נוסף לאיסורים אלה מעבר לפסוקי הדיבר השני, או שהוא חולק על עצם תוספת האיסור ומציג גישה המקלה יותר באיסור של עשיית צורות ודמויות. ראה על עבודה זרה שאין בה ממש במסכת ע"ז נה ע"ב וכן בסנהדרין סג ע"ב. וכבר הארכנו לדון בנושא זה בדברינו על שיטת ר' יוסי הגלילי – בין טבע לעבודה זרה בפרשת ראה. ראה גם דברינו והלוא אין בה ממש בפרשת כי תשא.

ממעל" (שמות כ ג, דברים ה ז). יכול תהום וחושך? תלמוד לומר: "ואשר במים מתחת לארץ" (שם) ... יכול צורת חמה ולבנה כוכבים ומזלות? תלמוד לומר: "ופן תשא עיניך השמימה" (דברים ד יט) ... לרבות מלאכי השרת ... לרבות הרים וגבעות נחשים ועקרבים ... לרבות את חיות הים ואת הדולפינים ... לא בדמות חיות רעות ולא בדמות חיות שלמעלה. אם סופנו לרבות את כולם, מה תלמוד לומר "פסל" אלא, אם אתה עושה כן, נמצאת פוסל עולם ממני והריני פוסל עולם ממך.⁶

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ו - "אלוהי כסף זהב" ברשימה הכוללת

"לא תעשה לך פסל". יכול לא יעשה לו גלופה, אבל יעשה לו אטומה? תלמוד לומר: וכל תמונה. לא יעשה לו אטומה, אבל יטע לו מטע? תלמוד לומר: לא תטע לך אשרה ... לא יעשה לו של עץ, אבל יעשה לו של אבן? תלמוד לומר: "ואבן משכית לא תתנו בארצכם". לא יעשה לו של אבן אבל יעשה לו של כסף? תלמוד לומר: "אלהי כסף". לא יעשה לו של כסף אבל יעשה לו של זהב? תלמוד לומר: "ואלהי זהב".⁷ ... לא יעשה לו דמות כל אלה, אבל יעשה לו דמות כל סמל? תלמוד לומר: "פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל סמל" ... לא יעשה לו דמות כל אלה, אבל יעשה לו דמות חמה ולבנה כוכבים ומזלות? תלמוד לומר: "ופן תשא עיניך השמימה וגו'". לא יעשה לו דמות כל אלה, אבל יעשה לו דמות מלאכים כרובים ואופנים וחשמלים? תלמוד לומר: "אשר בשמים". אי אשר בשמים, יכול דמות חמה ולבנה וכוכבים ומזלות? תלמוד לומר: "ממעל" - לא דמות מלאכים, לא דמות כרובים, לא דמות אופנים.⁸

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש סוף פרשה י - המשכן, המקדש ובית הכנסת

"אלהי כסף ואלהי זהב" - למה נאמר? לפי שהוא אומר: "ועשית שנים כרובים זהב" (שמות כה יח), אמר: הריני עושה ארבעה, תלמוד לומר: "אלהי כסף ואלהי זהב", אם הוספת על שנים, הרי הם כאלהי זהב.⁹ "לא תעשו לכם" - שלא תאמר: הואיל ונתנה תורה רשות לעשות בבית המקדש, הריני עושה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, תלמוד לומר: לא תעשו לכם. דבר אחר: "לא תעשו לכם" - שלא תאמרו, הרי אנו עושין לנו, כדרך שאחרים עושין במדינות, תלמוד לומר: לא תעשו לכם.¹⁰

⁶ מכילתא דרשב"י מיוחסת לבית מדרשו של ר' עקיבא, רבו של רשב"י, ועל כן נוכל לראות בה המשך לדברי ר' עקיבא שבמכילתא דרבי ישמעאל לעיל. על פי שיטה זו, הכל נלמד מפסוקי הדיבר השני: "לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ". אבל הדרשה לא מתבססת רק על פסוק זה, בשמות כ או דברים ה על כל דקדוקי מילותיו, כי גם על פסוקים ממקומות אחרים בתורה, בפרט מפרק ד בספר דברים, המקדימים את עשרת הדברות של משנה תורה. ראה הסימטריה ההפוכה בין שמות וספר דברים. בספר שמות באים פסוקים הדנים בעבודה זרה לאחר עשרת הדברות ואילו בספר דברים הם באים לפנייהן. את התוספת של ספר דברים דורש גם דורש ר' עקיבא, ואילו מהתוספת של שמות הוא מתעלם ואינו נזקק להם אלא לעניין החינוכי ומוסרי שעוד נראה גם להלן במדרש תנחומא. ועדיין יש לשאול על שיטה זו: וכי באה התורה למנות כרוכל את כל סוגי עבודה זרה האפשריים? וכמאמר חז"ל במקומות רבים: "כי רוכלא ליחשיב וליזיל"?

⁷ הנה הפסוקים שלנו משולבים בדרשה כוללת דוגמת זאת של מכילתא דרשב"י שראינו לעיל.

⁸ מכילתא זו, המקבילה למכילתא דרשב"י שראינו לעיל, וגם היא על הדברה השנייה: לא תעשה לך פסל וכל תמונה, מקלקלת לנו את הפתרון שהצענו על ייחודיות הפסוקים שלנו לגבי "דמות שמש המשמשין לפני במום". ראשית, גם אלה כבר נכללים ב"אשר בשמים ממעל". שנית, הפסוקים שלנו משולבים במכלול הפסוקים בתורה האוסרים עבודה זרה מכל סוג שהוא; פסוקים מספר שמות, ויקרא ודברים במגוון רחב של מקומות. וזה עצמו הפתרון השני שניתן להציע ואין סתירה בין שתי המכילתות דר' ישמעאל. הפסוקים שלנו משתלבים במכלול הרחב של פסוקי עבודה זרה ונגררותיה ואין בהם ייחוד. הייחוד הוא שמיד לאחר מעמד הר סיני ועשרת הדברות, בא חיזוק ואזכור של הדיבר השני דווקא, מכל הדברות. מה שבא בספר דברים לפני עשרת הדברות, בא כאן מיד לאחריהם. יש סימטריה הפוכה בין ספר שמות וספר דברים. ובספר שמות יש עוד דברים שבאים לאחר הדברות. יש את הפרשות העוסקות במשכן.

⁹ אנחנו עומדים בפרשת יתרו וצופים שתי פרשות קדימה אל הציווי על המשכן בפרשת תרומה ואל מעשה הכרובים שהיו בו. אולי גם אל עבר שתי פרשות נוספות, אל עגל הזהב שבפרשת כי תשא. "לא תעשון דמות שמש המשמשין לפני במום, לא דמות מלאכים ולא דמות אופנים ולא דמות כרובים" אומרת המכילתא בתחילת פרשה י. ואילו כאן, בסוף הפרשה, המכילתא מתמודדת עם הכרובים שנצטוונו לעשות במשכן! הקביעה הברורה והחד משמעית נגד כל צורה וכל דמות, מכל סיבה שהיא, צריכה כעת להתיישב עם ציווי התורה לבנות דמויות כרובים במשכן. בקיום המצוות יש לעתים קרובות הליכה על חבל דק, בין איסור להיתר, בין מצווה לעבירה. משכן כן, עגל זהב לא. וגם במשכן, יש לעשות בדיוק כמו שהצטוו. ראה רשב"ם כאן: "אלהי כסף ואלהי זהב - אפילו לזכרון שמים לא תעשו, שיש טועים וסבורים שיש בהם ממש. ואע"פ שציוה הקב"ה לעשות כרובים על הארון, לשיבתו נעשו דוגמת כרובי כסא של מעלה ולא להשתחוות להם". כללו של דבר, מה שאסרה התורה במקום אחד, התיירה במקום אחר ואף זאת רק במקום ובאופן המדויק שהותר. כל סטייה מזה היא עבירה על "לא תעשון אתי" - בדגש על "אתי". וכבר הארכנו בנושא הכרובים בדברינו [מעשה הכרובים](#) בפרשת תרומה, ראה שם.

¹⁰ הרי לנו הצעה שלישית באשר למשמעות הפסוקים בפרשתנו. לא שתי פרשות קדימה צופים פסוקים אלה, ולא ארבע ולא משכן במדבר ולא בית עולמים. אלא הרבה מעבר לאופק, אל זמנו של בעל המדרש, אל תקופת חז"ל שלאחר החורבן, אל הרצון לפאר ולקשט את בתי הכנסיות ובתי המדרשות, "כדרך שאחרים עושים במדינות", שהם לנו מקדש מעט, זכר לתפארת המקדש וגעגועים וייחולים לבנייתו במהרה מחדש. לא! אומרת מכילתא דרבי ישמעאל, לא לנו, לא לפאר ולא לשום קישוט. ובוודאי לא כחיקוי

מסכת עבודה זרה דף מג עמוד א (ראש השנה כד ע"א-ע"ב) – כדמות המשמים לפני

תנן התם: דמות צורות לבנות היה לו לרבן גמליאל בעלייתו בטבלא בכותל, שבהן מראה את ההדיוטות ואומר להן: כזה ראיתם או כזה ראיתם.¹¹ ומי שרי? והכתיב: "לא תעשון אתי" - לא תעשון כדמות שמי המשמים לפני!¹² אמר אביי: לא אסרה תורה אלא שמשין שאפשר לעשות כמותן, כדנתיא: לא יעשה אדם בית תבנית היכל, אכסדרה תבנית אולם, חצר תבנית עזרה, שולחן תבנית שולחן, מנורה תבנית מנורה...¹³ ושמשין שאי אפשר לעשות כמותן מי שרי? והתניא: לא תעשון אתי - לא תעשון כדמות שמי המשמים לפני במרום! אמר אביי: לא אסרה תורה אלא בדמות ד' פנים בהדי הדדי. אלא מעתה, פרצוף אדם לחודיה תשתי, אלמה תניא: כל הפרצופות מותרין, חוץ מפרצוף אדם! אמר רב יהודה בריה דרב יהושע, מפרקיה דרבי יהושע שמיע לי: לא תעשון אתי - לא תעשון אותי, אבל שאר שמשין שרי.¹⁴ ושאר שמשין מי שרי? והתניא: לא תעשון אתי - לא תעשון כדמות שמי המשמים לפני במרום, כגון אופנים ושרפים וחיות הקדש ומלאכי השרת! אמר אביי: לא אסרה תורה אלא שמשין שבמדור העליון.¹⁵

ספר המצוות לרמב"ם מצות לא תעשה ד

המצוה הרביעית היא שהזהירנו מעשות צורות מיני בעלי חיים מן העצים והאבנים והמתכות וזולתם ואע"פ שלא ייעשו להיעבד. וזו הרחקה מעשות הצורות בכלל, כדי שלא יחשוב בהם מה שיחשבו הסכלים שהם עובדי עבודה זרה שיחשבו כי לצורות כוחות. והוא אמרו יתברך: (ס"פ יתרו) לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב. ולשון מכילתא בענין לאו זה על צד הבאור: אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם - שלא תאמר הריני עושה לנוי כדרך שאחרים עושין במדינות, תלמוד לומר: לא תעשו לכם. ומי שעבר על לאו זה חייב מלקות. וכבר התבאר משפטי מצוה זו ואי זה מן הצורות מותר לציירם ואי זה מהם לא יצויירו ואיך יהיה תאר הציור בפרק שלישי מעבודה זרה (מב ב - מג ב). והתבאר בסנהדרין (ז ב) שלא זו גס כן, רוצה לומר אמרו לא תעשון אתי אלהי כסף, כולל ענינים יוצאים מכוונת מצוה זו. אבל פשטיה דקרא מדבר במה שזכרנו כמו שהתבאר במכילתא.¹⁶

מתוך עבודת הדוקטורט של נעה יובל-חכם, מבוא לפרק הדין באיקונוקלזם iconoclasm יהודי

השחתת דמויות באומנות היהודית התגלתה בעשרים ושבעה אתרים, מתוכם שמונה עשר בתי כנסת מוכרים ותשעה אתרים נוספים... מרבית ההשחתות בוצעו בתבליטים שעיטרו את בתי הכנסת, ורק מיעוטן ברצפות

¹¹ לבית המקדש. ובגמרא ראש השנה כד ע"ב, שנראה להלן, הובאו הדברים בהרחבה בהקשר עם צורות קידוש החודש שהיו לרבן גמליאל. וכן במסכת עבודה זרה מב ע"ב.

¹² מסכת ראש השנה פרק ב משנה ח המתארת כיצד היה רבן גמליאל מתחקר את העדים שהיו באים להעיד על מולד הלבנה. קושיית הגמרא על רבן גמליאל איננה רק מהפסוק "לא תעשון אתי", שהרי ניתן לפרשו בדרכים שונות כפי שראינו, אלא מדרשת המכילתא, היינו מבית מדרשו של ר' ישמעאל, שכנראה פשוט לגמרא שכך הדין.

¹³ אבל מותר לשנות, למשל, לעשות מנורה ה' ושל ר' ושל ח' קנים או לעשותה מעץ. נושא נוסף הנלמד מהפסוק "לא תעשון אתי", הוא האיסור לבנות כלים ומבנים דמוי כלי המשכן וזה לפי דברי אביי הנושא העיקרי של הפסוק והפירוש הנכון של "דמות שמי" של המכילתא ולפיכך אין להקשות ממנו על רבן גמליאל. שים לב שמכל הכלים והתבניות שנזכרים כאן, לא מוזכר הארון! ראה דברינו [גלגוליו של ארון הברית](#) בפרשת בהעלותך.

¹⁴ הגמרא לא מציינת את הסיבה להיתר "שאר השמים", אבל נראה ששיטת רב יהודה בריה דרב יהושע היא בדיוק שיטת ר' נתן במכילתא בה פתחנו וההסבר שהצענו שר' נתן מצמצם את האיסור ולפיכך מאד מקל, היא נכונה.

¹⁵ היינו מלאכים ושרפים, אבל אין איסור שמש, ירח וכוכבים שהם במדור התחתון. גם הסבר זה נדחה ובסופו של מהלך הסוגיה נותנת הגמרא שני הסברים לדמות הצורות שעשה רבן גמליאל: האחד שאחרים עשו לו, והשני שמותר לעשות צורות על מנת ללמוד, להבין ולהורות. למרות כל הדחיות, העולה מסוגיה זו הוא שאמוראים חשובים כאביי ואחרים מחפשים דרכים שונות להיתר את מעשיו של רבן גמליאל ואולי באופן דומה, דמויות צורות אחרות שנעשו בפירוש לשם נוי וקישוט ואין בהם עבודה זרה או מנגררותיה. ברוח דומה ראה תוספתא מסכת עבודה זרה פרק ה הלכה ב: "טבעת שיש עליה עבודה זרה, בזמן שהיא בולטת אסורה בהנאה ואם אינה בולטת מותרת בהנאה, ובין כך ובין כך אסור לחתום בה. ושאין עליה עבודה זרה מותרת בהנאה ומותר לחתום בה. טבעת שיש עליה חותם מותר לחתום בה. ר' יהודה אומר: אם היתה חותמה שוקע אסור לחתום בה מפני שנעשה צורה... ר' חנניה בן גמליאל אומר: של בית אבא היו חותמין בחותם של פרצופות. ר' אלעזר בר צדוק אומר: כל הפרצופות היו בירושלם חוץ מפרצוף אדם בלבד". ואם נחזור לכלי המשכן והמקדש, ראה גם תוספתא שקלים ג יג על הפרצופים ודמויות האריה והנשר שהיו על הפרוכת ראה דברינו [מעשה הפרוכת](#) בפרשת תרומה.

¹⁶ ראה גם ברמב"ם הלכות עבודת כוכבים פרק ג הלכה י: "אסור לעשות צורות לנוי ואע"פ שאינה עבודת כוכבים, שנאמר לא תעשון אתי, כלומר צורות של כסף וזהב שאינם אלא לנוי, כדי שלא יטעו בהן הטועים וידמו שהם לעבודת כוכבים... והוא שתהיה הצורה בולטת כגון הציור והכיור שבטרקלין וכיוצא בהן, ואם צר - לוקה. אבל אם היתה הצורה מושקעת או צורה של סמנין כגון הצורות שעל גבי הלוחות והטבילות או צורות שרוקמין באריג הרי אלו מותרות". אבל ממצאים ארכיאולוגיים רבים וכן קישוטים בבתי הכנסת שלנו מראים שלא הייתה הקפדה כל כך בעניין זה. ראה מאמרו של א. א. אורבך "הלכות עבודה זרה והמציאות הארכיאולוגית וההיסטורית", [מעולמם של חכמים, הוצאת מאגנס תשמ"ה](#) וכן מאמרו של יששכר שטרן "אומנות הדמות בהלכה בתקופת המשנה והתלמוד", ציון כרך ס"א, תשנ"ו. ואנו לא באנו לדון ולהקיף נושא מורכב זה, במצע קצר זה, לא בפן ההלכתי ולא בפן המחקרי.

הפסיפס, כפי הנראה ממניעים תיאולוגיים ומיישום מחמיר של האיסור בדיבר השני. האתרים בהם נחשפה תופעת האיקונוקלזם מצויים בעיקרם משני עברי הירדן ובחלקים המזרחיים של הארץ. האתרים בהם התבצעה השחתה שיטתית, כלומר כ- 90% או יותר מן היצירות הפיגורטיביות, מהווים למעלה משליש מכלל האתרים (10 מתוך 27). ניתן להבחין בשתי טכניקות של השחתה: האחת, מחיקה מלאה של כל פרטי הדמות עד שלא ניתן לזהות את התיאור המקורי, והשנייה, מחיקת הראש של הדמות או פלג הגוף העליון בלבד. אפשר שזו האחרונה נובעת מן התפיסה כי הפנים הם המבטאים יותר מכל את מהותה של הדמות, ומחיקתם כמוה כמחיקת הדמות כולה.¹⁷ בעבר היו חוקרים שסברו כי היצירות מבתי הכנסת הושחתו בידי נוצרים ביזנטיים שפעלו במסגרת מאבק בין-דתי; אחרים הציעו כי מדובר במוסלמים אשר ביקשו להשליט את התפיסה האנטי-פיגורטיבית המוסלמית ... כיום נשמעת יותר ויותר הסברה כי ההשחתה בוצעה בידי היהודים עצמם, אף כי מקורות ההשראה שלה היו חיצוניים וכללו את המגמות האיקונוקלסטיות בנצרות הביזנטית ואת התפיסה האנטיקונית הרווחת באסלאם.

משקוף מושחת שניצב מעל פתח הכניסה לבית המדרש הצמוד לבית הכנסת במרות. בית המדרש נבנה כנראה במאה השביעית לספירה. בחלקו העליון של המשקוף נחרטו באבן המלים 'ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך' ומשני צדי הזר המרכזי גולפו שני נשרים שדמויותיהם הושחתו. חורבת מרות (מאריס) נמצאת כ-4 ק"מ מערבית לתל חצור.

מדרש תנחומא פרשת יתרו סימן טז – הודיה על הרעה כעל הטובה

"לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב" - לא תעשון כדרך שבני אדם נוהגים ביראותיהן. כשטובה בא עליהם מכבדין ליראותיהן, שנאמר: "על כן יזבח לחרמו ויקטר למכמתו כי בהמה שמן חלקו ומאכלו בריאה" (תבוקק א טז),¹⁸ וכשהפורענות באה עליהן מקללין ליראותיהן, שנאמר: "והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו ופנה למעלה" (ישעיה ח כא).¹⁹ אבל אתם תהיו נותנים הודיה על הטובה ועל הרעה, שכן דוד אומר: "כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא" (תהלים קטז). וכן איוב אומר: "ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך" (איוב א) - על מדה טובה ועל מדת פורענות.²⁰

¹⁷ ראה גמרא עבודה זרה לעיל וכן הערת שוליים 15 על ההחמרה בפרצוף אדם.

¹⁸ ראה רש"י שם שמפרש כמו המדרש, ש"חרמו" הוא האליל (עכ"ל), לעומת רד"ק ומצודות שמפרשים "חרמו" - הוא עצמו, בבחינת כוחי ועוצם ידי. "חרם" הוא רשת דייגים, לשון שבועה וגם אליל. ראה אבן שושן. ראה נדרים פרק ב משנה ה. ואכמ"ל.

¹⁹ ראה גמרא עבודה זרה נג ע"א שפסוק זה נדרש לעניין ביטול עבודה זרה. ושם דווקא משמע שלמרות שהם מקללים ליראתם בשעה שהם מאוכזבים ממנה, עדיין הם ממשיכים להאמין בה. ולכן, לעניין ביטול עבודה זרה אין זה מועיל. עדיין הוא ממשיך להאמין בה.

²⁰ מדרש תנחומא הולך כנראה בשיטת ר' עקיבא במכילתא בה פתחנו. ראה שוב דבריו שם: "רבי עקיבא אומר: לא תעשון אתי - שלא תנהגו בי כדרך שאחרים מנהגין ביראותיה. שכשהטובה באה עליהם הם מכבדין את אלהיהם ... וכשהפורענות באה עליהם הם מקללין את אלהיהם". ומה התשובה לשאלתנו המקורית למה בא ציווי זה לאחר עשרת הדברות? התשובה שמדרש תנחומא (בעקבות רבי עקיבא במכילתא) מציע היא: לאחר המעמד הגדול והנשגב של מתן תורה בו נתרפאו כל בעלי המומים משעבוד מצרים (תנחומא סימן ח בפרשתנו) ובו קשרו להם המלאכים כתרים (שבת פח ע"א), באה הפרשה הקטנה שלנו לתבוע מבני ישראל להאמין לא רק כאשר זה נוח להם, אלא גם בשעת קושי ומצוקה. פירוש זה של ר' עקיבא הוא כאמור בכיוון המוסרי והחינוכי, לאו דווקא לפי פשוטו של מקרא. הצעתנו היא שהוא נוקט כך משום שאת כל העניין ההלכתי הוא לומד מפסוקים אחרים ועל כורחו הוא נזקק כאן לאגדה.

מסכת סנהדרין דף ז עמוד ב – "אלוהים" - דיין המתמנה בשביל (בעזרת) כסף

אמר ריש לקיש: כל המעמיד דיין (על הציבור) שאינו הגון - כאילו נטע אשירה בישראל, שנאמר: "שופטים ושוטרים תתן לך" (דברים טז יח), וסמך ליה: "לא תטע לך אשירה כל עץ" (שם כא). אמר רב אשי: ובמקום שיש תלמידי חכמים - כאילו נטעו אצל מזבח, שנאמר: "אצל מזבח ה' אלהיך" (שם). כתיב: "לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב". אלהי כסף ואלהי זהב הוא דלא עבדי, הא דעץ שרי? אמר רב אשי: אלוה הבא בשביל כסף, ואלוה הבא בשביל זהב.²¹

רשב"ם דברים פרק ה פסוק ז – בלי שום שיתוף²²

על פני - נראה לי, אפילו אתה מאמין בי, לא יהיה לך אלהים אחרים מבלעדי, לקסום בהם קסמים כתרפים של לבן שקרא אותם אלהי שאינן אלא לקסום קסם.²³ וכן: "לא תעשון אתי אלהי כסף", אע"פ שאתם מאמינים בי. וכן בלתי לה' לבדו, ולא לו ולאחרים.²⁴

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק כ פסוק יט – בלי שום אמצעי

"לא תעשון" - הטעם והנה אנכי יושב בשמים. ואני דברתי עמכם לא ע"י אמצעי, וכן כתוב "פנים בפנים דבר ה' עמכם". וכן הוא: "לא תעשון לכם אתי אלהי כסף ואלהי זהב", כמו "לא תעשה לך פסל וכל תמונה". וטעם שתעשו צורות לקבל כח עליונים, ותחשבו כי לכבודי אתם עושים, כאילו יהיו אמצעים ביני וביניכם, כמו העגל שעשו ישראל... ובעבור שהשם ידע שישראל יעשו, הזהירם בתחלה שלא יעשו אלהי זהב. והנה טעם אתי, שאין לי צורך לאמצעיים עמי, על כן אחריו אבוא אליך וברכתך. והטעם אני בכבודי אבוא אליך.²⁵

ספר העיקרים מאמר שלישי פרק יח

מה שנאמר למשה אחר מתן תורה מיד "כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב", וזה דבר מתמיה, למה חזר להזהיר על עבודה זרה מיד אחר עשרת הדברות, והלא כבר הזהיר עליה בדבור לא יהיה לך וגו' ולא תעשה לך פסל וגו'? אבל פירוש הענין כך הוא... שהיו חושבים

²¹ אזהרה לדיינים שלא יתגאו ולא ינהגו בשררה. ורש"י שם אומר: "דיין שהעמידוהו על ידי שנתן ממון למלך על כך". ראה בהמשך הגמרא שם על רב ועל מר זוטרא שכאשר נהגו בהם בכבוד, חזרו ושננו לעצמם "כי לא לעולם חוסך". ועוד דורשת שם הגמרא את הפסוק המסיים את פרשתנו "ולא תעלה במעלות על מזבחי": "אמר רבי אליעזר: מניין לדיין שלא יפסע על ראשי עם קודש - שנאמר לא תעלה במעלת, וסמך ליה ואלה המשפטים". גם גמרא זו הולכת בשיטת ר' עקיבא לעיל. פירוש אגדי \ מוסרי \ חינוכי, לא הלכתי. ורבו הדרשות על מינוי בכסף של דיינים ופרנסים שאינם הגונים, נושא כאוב בכל הדורות, מתקשרות גם לפסוק בחבקוק ב יט: "הוי אמה לץ קיצפה עורי לאבן דומם הוא יורה הנה הוא תפוש זהב וקסף וכל רוח אין בקרב". ראה ירושלמי מסכת ביכורים פרק ג דף סה הלכה ג: "ר' מנא מיקיל לאילין דמיתמניי בכסף. ר' אימי קרא עליהון אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו להם. א"ר יאשיה: וטלית שעליו כמרדעת של חמור. א"ר שיין: זה שהוא מתמני בכסף אין עומדין מפניו ואין קורין אותו רבי. והטלית שעליו כמרדעת של חמור". ועוד שם על ר' זעירא וחד מן רבנן שדנו אם לקום או לא לקום מפני אדם כזה. ובמסכת סנהדרין ז עמוד ב מדברים אף על בית הנשיא שמעמידים דיינים שאינם למדנים ודורשים פסוק ממשלי כ"ט: "מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה, אם דיין דומה למלך, שאינו צריך לכלום - יעמיד ארץ, ואם דומה לכהן שמחזר בבית הגרנות - יהרסנה". וזה נושא נכבד וגדול שמקצת כבר דנו בו בדברינו [מלך במשפט יעמיד ארץ](#) בפרשת משפטים. ואכמ"ל. עכ"פ, הפסוק שלנו: "אלהי כסף ואלהי זהב" מתקשר עם כך גם לפרשת משפטים הסמוכה ולא רק לתרומה וכי תשא.

²² התמקדנו במדרש ואף חרגנו ממסגרתנו. ראה סיכום רוב השיטות שהבאנו במדרש הגדול יתרו כח כ. ועדיין לא נדרשנו לפרשני המקרא ולמחשבת הראשונים. נעשה זאת בקצרה ובתמצית. רש"י הולך בדרכה של המכילתא. ראה פירושו לפסוקים שלנו.

²³ נראה שהוא מסגור כאן על רחל אמנו.

²⁴ לא תעשון אתי במובן של שיתוף, מפרש רשב"ם. יש כאן דרישה לאמונה בה' לבדו ונגד כל שיתוף שהוא, נושא שכבר נדרשנו לו מספר פעמים והראנו שבתקופות מסוימות מתהפך היחס לשיתוף כאשר הנביאים טוענים נגד בני ישראל שאפילו בשיתוף לא עבדו את הקב"ה. ראה דברינו [על השיתוף](#) בפרשת כי תשא בחטא העגל, [פתיחתא דאיכה רבה](#) בתשעה באב וכן [אין עוד מלבדו](#) בפרשת ואתחנן. עפ"י רשב"ם הפסוק שלנו הוא המשך לדיבר השני "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" ואולי גם לדיבר הראשון "אנכי ה' אלהיך". יש כאן חזרה וחזיק, המשכיות ופירוט לעשרת הדברות ואין בכך שום קושי או בעיה. ראה הערה 8 לעיל על מכילתא דר' ישמעאל השנייה שהבאנו.

²⁵ אבן עזרא יוצר את הקישור הברור לחטא העגל. גם לשיטתו, הפסוק "לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב" הוא המשך טבעי לצווי "לא תעשה לך פסל וכל תמונה" ובא במכוון מיד אחרי המעמד הנשגב של עשרת הדברות. התורה יודעת שאמונה מופשטת לגמרי היא קשה ושהאדם זקוק לאמצעי המחשה ונדרשת לכך מיד בתום המעמד הנשגב. ראה גם פירוש ספורנו: "ומאחר שראיתם שאין אתם צריכים לאמצעיים להתקרב אלי, לא תעשו אתי כאלה לאמצעיים". ובפירוש חזקוני: "ואם תאמר: הואיל ומצווה אני שלא לעשות כל סמל, היאך אעבדנו? תלמוד לומר: מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו". יהיו אמצעי המחשה לאדם, אבל באופן ובצורה שהתורה מצווה. לא זהב ולא כסף - אדמה. וזהב וכסף, רק במידה שהוכתבה במשכן. ולרמב"ן יש כאן דרך אחרת שלא נספיק להביא. ראה פירושו לשמות כ כ אשר מביא את פירוש אבן עזרא: "אין לך צורך לאמצעי כלל", אבל מחבר את הענין עם הציווי על הקמת המשכן שמטרתו להרחיק מעבודת השדים. ונראה שמחלוקת הרמב"ן והרמב"ם הידועה בסדר האירועים של פרשות תרומה וכי תשא, האם הציווי על המשכן הוא לפני או אחרי חטא העגל, יכולה למצוא לה אחיזה מרכזית באופן בו כ"א מהם יבאר את הפסוק שלנו ואת מיקומו מיד לאחר עשרת הדברות. ובאמת, זה נושא נכבד וגדול שלא נוכל לדון בו כאן וכבר הפלגנו דיינו. ראה למצער דברינו [ולא יזבחו עוד לשעירים](#) בפרשת אחרי מות וכן דברינו [בכל המקום אשר אזכיר את שמי](#) בפרשה זו (יתרו).

הפילוסופים שהשם יתברך להיותו מרומם במעלה ... משיצטרף עם הדברים הגופיים. שהוא בלתי משגיח במין האדם להיותו פחות ונבזה בעיניו ונמאס ובלתי ראוי למעלה גדולה כזאת. או שהיו חושבים שצריך צורות או אי זה אמצעי בינינו ובינו להורדת הרוחניות, שזה הדעת היה טעות ישראל במעשה העגל.²⁶ לכך אמר: "אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם" כלומר, כבר ראיתם כי עם היותי מרומם בשמים, השפלתי מעלתי ולא מנעתי עצמי מלדבר עמכם²⁷ ... ואם כן, "לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב" כדי שתורידו על ידם הרוחניות. כי בדבר קל מזה תושג השפעתו. וזהו: "מזבח אדמה תעשה לי", כי מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח, או דבר יותר קל מזה שהוא התפילה, וזהו שאמר: "בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך" ...²⁸

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: פירושי אבן עזרא ובעל העיקרים מזכירים לנו את הקשר של "מזבח האדמה" עם הפסוק בו התמקדנו. ככתוב ברצף הפסוקים: "לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם: מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עלי אֶת עלְתִיךָ וְאֶת שְׁלֹמִיךָ וכו'". הראשון לשלילה והשני לחיוב, שהרי האדם זקוק לאמצעי (אם ירגיש שהוא אכן זקוק ...). ואמנם, זכינו להמשיך ולהשלים דף זה בדף [מזבח אדמה תעשה לי](#) בפרשה זו בשנה האחרת.

²⁶ תשובת ר' יוסף אלבו, בעל ספר העיקרים, לשאלה: מה לפרשה זו מיד לאחר עשרת הדברות? היא שמעצם המעמד הנשגב של עשרת הדברות יכולנו לטעות ולחשוב, כדרך פילוסופי יוון, שאין הקב"ה משגיח למטה, אין הוא "מתעניין" בפרטים הקטנים הארציים. באה פרשה זו ומלמדת אותנו שלא כך הוא. הקב"ה נמצא בכל מקום ולא צריך אמצעי ביניים. מכאן שוב הקשר הברור לחטא העגל. ובהמשך דבריו שם הוא מקשר פרשה זו גם לעניין של שתי הדברות הראשונות שנאמרו מפי הגבורה. ראה שם.

²⁷ ראה דברינו [מן השמים דברתי עמכם](#), על הרכנת השכינה לארץ.

²⁸ ממעמד הר סיני, דרך מזבח האדמה (הזמני, המשך במשכן (וחטא העגל) ובית המקדש, ועד בית הכנסת והתפילה של ימינו. אל תעשו כסף וזהב, אבל תעשו מזבח אדמה (שאח"כ הופך לאבן, עץ ונחושת). דברים פשוטים. כמו האבות וכמו אדם הראשון. ואז "אבוא אליך וברכתיך". נראה שבעל העיקרים נותן גם תשובה לשאלה נוספת ששאלנו בסוף הערה 2 בקשר לפסוק השלישי שם: "מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עלי אֶת עלְתִיךָ וְאֶת שְׁלֹמִיךָ אֶת צִאֲנֶךָ וְאֶת בְּקָרְךָ בְּכֹל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכֵּר אֶת שְׁמִי אָבּוּא אֶלֶיךָ וּבְרַכְתִּיךָ". וזה סוד גדול. ראה דברינו [בכל המקום אשר אזכיר את שמי](#) בפרשת יתרו.